

niom liturgicznym Żydów (proto-synagoga), czy gminy wczesno-chrześcijańskiej (domus ecclesiae). To zagadnienie powinno być jeszcze dokładnie przebadane, choć może pozostanie to tylko w sferze hipotez.

Wiele zagadnień związanych z Betsaidą wymaga nadal dokładnych badań archeologicznych i historycznych, które umożliwią wyjaśnienie wielu wątpliwości i niejasności w dziejach tego ogromnie interesującego miejsca.

Warszawa

PRZEMYSŁAW NOWOGÓRSKI

KOMENTARZE – REFLEKSJE – MATERIAŁY DUSZPASTERSKIE

s. Bernadetta Żychlińska CSDP

LICZBA TRZY W TRADYCJI ŁUKASZOWEJ

Dla współczesnego człowieka liczba niemal zawsze jest wynikiem liczenia i przedstawia jakąś ściśle określoną wartość. Natomiast większość ludów świata starożytnego wiązała z liczbami znaczenie symboliczne.

Izraelici podobnie jak większość ludów nie zawsze używali liczb w znaczeniu dosłownym. Oczywiście, jeśli ktoś miał cztery osły lub siedem sztuk złota, to je zwyczajnie liczył. Jednak w Biblii bardzo często, a w Apokalipsie z reguły jest więcej liczb symboli. Czas np. dzieli się na trzy okresy: przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, a Bóg jest tym, który był, który jest i który przychodzi (Ap 1, 8). Wówczas siedem nie oznacza liczby siedem lecz pełnię i doskonałość, a cztery – cały świat stworzony, np. cztery strony świata.

ne. Duża ilość murów i fundamentów z różnych budowli i różnych okresów historycznych przy bardzo podobnej technice murarskiej, ogromnie komplikuje kwestie datowania i interpretacji poszczególnych obiektów. Brak, przy tym, inskrypcji, które pomogłyby w identyfikacji miejsca. Do tego dochodzą jeszcze braki w dokumentacji z badań prowadzonych przed polską misją.

Kiedy więc autor biblijny wymienia jakąś liczbę, w wielu przypadkach nie należy jej brać dosłownie, gdyż, prawdopodobnie miał na myśli jej znaczenie symboliczne.

Liczba trzy podobnie jak liczba siedem oznaczała pełnię i doskonałość. Bóg jest Trójcą, którą tworzą Ojciec, Syn i Duch Święty. Bóg jest po trzykroć Święty: „Święty, Święty, Święty jest Pan Zastępów. Cała ziemia pełna jest Jego chwały” (Iz 6, 3). Porządek stworzony składa się z trzech elementów: nieba, ziemi i świata podziemnego. Gdy Abrahama odwiedziło trzech gości, znaczyło to, że odwiedził go Bóg (Rdz 18). Trzy dni to odpowiedni okres na działanie Boże, co znaczyło – zgodnie ze starożytną rachubą czasu – że zostało ono ukończone na trzeci dzień (Wj 19, 11; Łk 2, 46; J 2, 1 i in.). Dotyczy to także zmartwychwstania Chrystusa (Mk 8, 31; 1 Kor 15, 4)¹. Jezus powiedział, że Syn Człowieczy będzie w grobie trzy dni i trzy noce (Mt 12, 40).

Świątynia podzielona była na trzy części: przedsionek, nawę (Miejsce Święte) i sanktuarium wewnętrzne (Miejsce Najświętsze) (1 Krl 6, 2-22). W kalendarzu religijnym były trzy główne święta: Święto Przaśników; Święto Tygodnia oraz Święto Namiotów. Modlitwę także odmawiało się trzy razy dziennie (Dn 6, 11; Ps 55, 18). Trzyletnie zwierzęta stanowiły ofiarę szczególnie miłą Bogu (1 Sm 1, 24; Rdz 15, 9)².

W Nowym Testamencie świętość liczby trzy jest przypieczętowana objawieniem Boga Trójjedynego. Ludzie mają być ochrzczeni „w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego” (Mt 28, 19). Biskup udzielając błogosławieństwa czyni trzy znaki krzyża. Trzy razy wymawia się inwokację *Agnus Dei*, trzykrotnie uderzamy się w piersi mówiąc: moja wina, moja wina, moja bardzo wielka wina. Wiara, nadzieja i miłość tworzą swoistą trójnię, a Jezus, Maryja i Józef powszechnie znana triadę.

Liczba trzy posiada też zdecydowanie negatywny charakter: Jezus trzy razy kuszony był przez szatana (Mt 4, 1-11), trzy dni trwała ślepotą Pawła (Dz 9, 9) oraz trzy dni i trzy noce okres od śmierci Jezusa do zmartwychwstania (Mt 12, 40)³.

¹ *Słownik wiedzy biblijnej*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1996.

² *Encyklopedia biblijna*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1999.

³ M. LURKER, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Pallottinum, Poznań 1989.

Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie liczby trzy jako symbolu w Ewangelii według św. Łukasza i Dziejach Apostolskich oraz ukazanie miejsc jej występowania w tradycji Łukaszczej.

EWANGELIA WEDŁUG ŚWIĘTEGO ŁUKASZA

Ewangelia według świętego Łukasza i Dzieje Apostolskie są dwiema częściami jednego dzieła. Łukasz postawił sobie zadanie opowiedzenia dokładnie wszystkiego o życiu Jezusa i późniejszych wydarzeniach, czerpiąc informacje od naocznych świadków (Łk 1, 1-4).

Dzieło to przedstawia Jezusa jako Zbawiciela wszystkich ludzi i Jego przyjście jako wydarzenie o znaczeniu uniwersalnym. Pozwala nam też lepiej poznać Jezusa jako człowieka¹.

Ewangelia rozpoczyna się i kończy w Jerozolimie i stanowi pierwszą część historii początków chrześcijaństwa. Będąc najpełniejszym sprawozdaniem z życia i działalności Jezusa ukazuje także, że Jezus darzy szczególną miłością najbardziej potrzebujących, a więc chorych, porzuconych i zagubionych, prostaczków, powszechnie wzgardzonych.

Myśl teologiczna Ewangelii koncentruje się wokół misterium paschalnego, królestwa Bożego i Ducha Świętego, uniwersalizmu Dobrej Nowiny².

LICZBA TRZY W EWANGELII

Św. Łukasz wielokrotnie posługuje się liczbą trzy w znaczeniu dosłownym jak i symbolicznym. Ewangelia Łukasza wpatruje się w Chrystusa jako potężnego w czynie i słowie proroka. Stąd ewangelista na pierwszym miejscu podkreślił czyny Jezusa, a na drugim słowa. W czynach, tzn. w cudach Jezusa uwidacznia się Jego dobroć i współczucie wobec cierpienia ludzkiego. Cuda i znaki przynależą do centrum dziejów zbawienia, a więc też do zasadniczych czynności

¹ *Przewodnik po Biblii*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1996.

² Por. E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, Pallottinum, Poznań 1990, s. 36.

zbawczych Jezusa”¹. Lecz On im odpowiedział: «Idźcie i powiedzcie temu lisowi: Oto wyrzucam złe duchy i dokonuję uzdrowień dziś i jutro, a trzeciego dnia będę u kresu» (Łk 13, 32).

Cud był także znakiem Bożej łaski udzielonej poszczególnemu człowiekowi. Kto jednak pragnął dostąpić skutków mocy przebywającej w Chrystusie, musiał wierzyć. Świadczą o tym przytoczone przez Łukasza w trzech miejscach stwierdzenia Zbawiciela: „Wiara twoja uzdrowiła ciebie” (Łk 8, 48; 17, 19; 18, 42).

Cud to także akt mocy nad szatanem. Chrystus dzięki mocy Bożej pokonał szatana, gdy trzy razy kusił Go podczas pobytu na pustyni (Łk 4, 1-13).

Aby uczniowie i my wszyscy nigdy nie zapomnieli, jaka była i jest nadal zasadnicza misja zbawcza Jezusa, przypomina On: «Tak jest napisane: Mesjasz będzie cierpiał i trzeciego dnia zmartwychwstanie; w imię Jego głoszone będzie nawrócenie i odpuszczenie grzechów wszystkim narodom, począwszy od Jeruzalem» (Łk 24, 46-47).

Łukasz w swojej Ewangelii podkreśla działalność Ducha Świętego. Aż trzykrotnie wzmiankuje Ducha Świętego w związku z Symeonem: [...] a Duch Święty spoczywał na nim. Jemu Duch Święty objawił, że nie ujrzy śmierci aż zobaczy Mesjasza Pańskiego. Z natchnienia więc Ducha przyszedł do świątyni (Łk 2, 25-27).

Trzy przypowieści – o zabłąkanej owcy, o zgubionej drachmie i synu marnotrawnym – stanowiące piętnasty rozdział Ewangelii pouczają, że Bóg jest miłosierdziem i doznaje wielkiej radości z powodu nawrócenia się grzeszników (Łk 15, 4-32).

Trzy przypowieści poświęcone modlitwie: o natrętnym przyjacielu (Łk 11, 5-8), o sędzi (18, 1-8), o faryzeuszu i celniku (18, 10-14) pouczają o potrzebie wytrwałości w modlitwie oraz o postawie pełnej pokory i małości wobec Boga.

W przypowieści o miłosiernym Samarytaninie (Łk 10, 30-37) występują trzy postacie: kapłan, lewita i samarytanin. Przypowieść poucza nie tylko o tym, kto jest bliźnim, ale i przestrzega przed zacieśnieniem kręgu tych, wobec których mamy dobrze czynić. Bliż-

¹ Por. tamże, s. 90.

nim jest ten kto potrzebuje pomocy bez względu na pochodzenie i przynależność.

Łukasz aż trzykrotnie cytuje zapowiedź faktu zburzenia Jerozolimy (19, 43-44; 21, 20-24; 23, 28-31), co świadczy o wielkiej wadze, jaką przykładą do tego historycznego wydarzenia i o specyficznej roli zbawczej, jaką Łukasz dostrzega w Jerozolimie. Miasto to jest ośrodkiem wydarzeń zbawczych – tu Chrystus umiera, zmartwychwstaje, stąd rozejdzie się Ewangelia na cały świat¹.

Oto pozostałe miejsca w Ewangelii Łukasza, w których występuje liczba trzy:

„Maryja pozostawała u niej około trzech miesięcy, potem wróciła do domu” (1, 56).

„Dopiero po trzech dniach odnaleźli Go w świątyni, gdzie siedział między nauczycielami, przysłuchiwał się im i zadawał pytania” (2, 46).

„Naprawdę mówię wam: wiele wdów było w Izraelu za czasów Eliasza, kiedy niebo pozostawało zamknięte przez trzy lata i sześć miesięcy, tak że wielki głód panował w całym kraju” (4, 25).

„Postawimy trzy namioty: jeden dla Ciebie, jeden dla Mojżesza i jeden dla Eliasza” (9, 33).

Dalej mówił do nich: «Ktoś z was mając przyjaciela, pójdzie do niego o północy i powie mu: Przyjacielu, pożycz mi trzy chleby” (11, 5).

„Odtąd bowiem pięcioro będzie podzielonych w jednym domu: troje stanie przeciw dwojgu, a dwoje przeciw trojgu” (12, 52).

„Rzekł więc do ogrodnika: Oto już trzy lata, odkąd przychodzę i szukam owocu na tym drzewie figowym, a nie znajduję” (13, 7).

„I mówił dalej: Z czym mam porównać królestwo Boże? Podobne jest do zaczynu, który pewna kobieta wzięła i włożyła w trzy miary mąki, aż wszystko się zakwasiło” (13, 20-21).

„Lecz Jezus rzekł: Piotrze, nim zapieje dziś kogut, ty trzy razy wyprzesz się tego, że Mnie znasz” (22, 34).

¹ Por. tamże, s. 147.

DZIEJE APOSTOLSKIE

Już prolog do dziejów napisany przez Łukasza ukazuje tę księgę jako dalszy ciąg Ewangelii tego samego autora. Ze słów Łukasza wynika bowiem, że działalność i nauczanie Chrystusa nawet do momentu Jego wniebowstąpienia były czynnością nie dokończoną, czyli dalsza jej kontynuacja dokonywać się będzie poprzez działalność apostołską¹. Księga ta obejmuje okres od narodzin Kościoła w dzień Pięćdziesiątnicy do uwięzienia Pawła w Rzymie, a opisuje pierwsze lata chrześcijaństwa i prześladowań wiernych.

Temat dotyczący rozpowszechniania się Ewangelii w świecie pogańskim jest jednym z głównych w Dziejach. Nauka o zbawieniu stopniowo przechodzi od Żydów do pogan. Łukasz stwierdza, że moc która umożliwiła rozszerzanie się chrześcijaństwa pochodzi od Ducha Świętego. Właśnie pod Jego przewodnictwem nowo narodzony Kościół przekroczył narodowe granice Izraela i objął cały świat (Dz 1, 8)².

W drugiej części Dziejów, poświęconej głównie działalności Pawła, Łukasz pragnie pokazać jakie są dzieje Kościoła, jak w nim realizuje się zbawczy plan Boga, który w Jezusie Chrystusie stał się pełną rzeczywistością³.

Idee przewodnie Dziejów sprawiają, że księga ta jest aktualna na wszystkie czasy, gdyż ludzie wszystkich epok mają być obdarzeni Słowem Bożym, które ma zasięg nieskończony tak pod względem czasu jak i przestrzeni geograficznej⁴.

LICZBA TRZY W DZIEJACH APOSTOLSKICH

Liczba trzy występuje wielokrotnie również w Dziejach Apostolskich. Podobnie też jak w Ewangelii, Łukasz umieścił jakieś bardzo istotne słowo czy wiersz w trzech miejscach.

¹ Por. tamże, s. 222.

² Por. *Przewodnik po Biblii*, dz. cyt., s. 563.

³ H. LANGKAMMER, *Wprowadzenie do Ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1992, s. 414.

⁴ Por. E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego...*, s. 230-231.

Punktem zwrotnym w historii wczesnego Kościoła było nawrócenie Szawła. Epizod ten jest opowiedziany w *Dziejach* trzy razy: raz przez Łukasza (9, 1-31) i dwa razy przez Pawła (22, 15-16; 26, 12-18).

Po spotkaniu z Chrystusem Szaweł na trzy dni utracił wzrok, co symbolizuje śmierć Jezusa i Jego przebywanie przez trzy dni w grobie¹.

Miejsca występowania liczby trzy w *Dziejach Apostolskich*:

„I przyłączyło się owego dnia około trzech tysięcy dusz” (2, 41).

„Mniej więcej po trzech godzinach, weszła także jego żona [...]” (5, 7).

„Wówczas właśnie narodził się Mojżesz. Był on miły Bogu. Przez trzy miesiące karmiono go w domu ojca” (7, 20).

„Przez trzy dni nic nie jadł, ani nie pił” (9, 9).

„Powtórzyło się to trzy razy i natychmiast został wzięty ten przedmiot do nieba” (10, 16).

„Kiedy Piotr rozmyślał jeszcze nad widzeniem, powiedział do niego Duch: Poszukuj się trzech ludzi” (10, 19).

„[...] Powtórzyło się to trzy razy i wszystko zostało wzięte znowu do nieba” (11, 10).

„Zaraz potem trzech ludzi, wysłanych do mnie z Cezarei, stanęło przed domem, w którym mieszkaliśmy” (11, 11).

„Paweł według swego zwyczaju wszedł do nich i przez trzy szabaty rozprawił z nimi [...]” (17, 2).

„Następnie wszedł do synagogi i odważnie przemawiał przez trzy miesiące, rozprawiając i przekonując o Królestwie Bożym” (19, 8).

„Dlatego czuwajcie, pamiętając, że przez trzy lata w dzień i w nocy nie przestawałem upominać się o każdego z was” (20, 31).

„Po trzech dniach od objęcia urzędowania w prowincji [...]” (2, 1).

„[...] po przyjacielsku przez trzy dni gościł” 928, 7)

„Po trzech miesiącach odpłynęliśmy na okręcie aleksandryjskim” (28, 11).

„Przybywszy do Syrakuz pozostaliśmy trzy dni” (28, 12).

„Po trzech dniach poprosił on do siebie najznakomitszych Żydów [...]” (28, 17).

¹ *Przewodnik po Biblii*, dz. cyt., s. 556.

Trzeba pamiętać, że żadnego tekstu literackiego (nie tylko biblijnego) nie da się zrozumieć bez odniesienia do środowiska i warunków historycznych w jakich powstawał.

Niektóre z wydarzeń zapisanych w Ewangeliach są tak jasne, że zrozumieć je może każdy. Jednak nie wszystkie fragmenty Biblii są tak proste i przejrzyste. Biblia pisana była różnymi stylami i językami. Ówczesny rodzaj piśmiennictwa przekazywał orędzie za pośrednictwem symboli. Symbole biblijne są zwykle zaczerpnięte z przedmiotów, istot żywych i wydarzeń życia codziennego.

Bardzo ważny jest problem liczb w Biblii. Większość ludów świata starożytnego wiązała z liczbami znaczenie symboliczne. Również Izraelici używali liczb – symboli, stąd tak wiele ich w Piśmie Świętym. Istniało przekonanie, że każdą rzeczywistość, zarówno naturalną jak i nadprzyrodzoną można określić w sposób arytmetyczny, stąd nie w każdym wypadku liczby są określeniem ilości.

Należy zatem mieć świadomość, że kiedy autor biblijny wymienia jakąś liczbę, nie należy brać dosłownie, gdyż mógł mieć na myśli jej znaczenie symboliczne.

Liczba trzy miała szczególne znaczenie u wszystkich ludów. Wskazuje na pełnię, doskonałość, obfitość. Ewangelista Łukasz, podobnie jak pozostali Ewangelisci, również używał w swoim dziele liczb – symboli.

Wołomin

S. BERNADETTA ŻYCHLIŃSKA CSDP

ks. Stanisław Pisarek

STARY TESTAMENT JAKO BIBLIA CHRZEŚCIJAŃSKA (REFLEKSJE EKUMENICZNE)

Jak widzą ten problem bibliści prawosławni pozostający w nurcie kultury bizantyjskiej [greckiej] oraz bibliści z Zachodu – protestanci i katolicy tkwiący w nurcie kultury zachodniej, łacińskiej? Ci drudzy są ponadto dziećmi Oświecenia, którego ci pierwsi nie przeszli. Czy w dobie ekumenizmu byłoby możliwe mimo to ich wzajemne zbliżenie na wspólnej płaszczyźnie, jaką stanowi dla wszyst-